

dirmək qabiliyyəti və qiymətli akvarium bitkisi kimi elmi-nəzəri və təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Növün nümunələri Azərbaycan MEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun "Her-

bari fondu"nda saxlanılır (fond genetik ehtiyatların toplanması və mühafizə olunması məqsədilə 2004-cü ildə yaradılmışdır).

ƏDƏBİYYAT

- 1.Алиев Д.А. Флоры и растительность водоемов Азербайджана и их хозяйственное значение. Автореф. на соиск.уч.степ.доктора биол.наук. Баку, 1969, 52 с. 2.Əliyev C.Ə. Azərbaycanın su bitkiləri və onların xalq təsərrüfatında əhəmiyyəti. Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1965. 40 s. 3.Əliyev C.Ə. Azərbaycanın su hövzələri və onlardan istifadə edilməsi. Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı. Bakı, 1980, 76 s. 4.İbrahimov Ə.Ş., Talibov T.H. Naxçıvan MR florasına əlavələr. Beynəlxalq Simpozium materialları. "Naxçıvan MR-in təbii ehtiyatları, onlardan daha səmərəli istifadə yolları". NDU, 2000-ci il. Qeyrət, Naxçıvan, 2001, s. 68-72. 5.Мусаев С.Г., Р.А.Фаталиев. //Флора Азербайджана. Новые данные. Труды Института Ботаники Национальной Академии Наук Азербайджана. Том-XXV, Баку-2004, с.16-22. 6.Талыбов Т.Г., Талыбов С.Т. Папоротники Нахчыванского АР, Азербайджана. XIII Международного Симпозиума "Нетрадиционное растениеводство. Эниология. Экология и здоровье". Симферополь, 2004, с. 86. 7.Фаталиев Р.А. Водные цветковые растение из Нахичеванской АССР. ВИНТИ, 1982, №1301-82, Дел. С.1-6. 8.Жизнь растений. Том 4. М., «Просвещение». 1978. с. 251-254. 9.Флора азербайджана, тт. I-VIII, Изд. АН Азерб. ССР, Баку. 1950-1961. 10.Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). "Мир и семья-95", С.-Петербург. 1995. 992 с. 11.Moore A.W. 1969.Azolla: biology and agronomic significance. Bot.Rev.34:17-34.

Dissemination of species Azolla coroliniana Willd. of the Azerbaijan and its economy significance

In the given article there is an information about Azollaceae Wettst family, Azolla Lam.family & Azolla coroliniana Willd. family originally collected from the irrigation canals, pools, stagnant waters, slow-running waters of Bilasuvar, Nabran & Sijazan areas during the International Expedition held in all around the territory of the Azerbaijan Republic in June-July 2004 which are new for Azerbaijan & Caucasus floras. This plant can be used in agriculture as a green fertilizer to provide the soil with azote and the same time it can be used as a aquarium plant.

*****

QIJKİMİLƏR ŞÖBƏSİNƏ (POLYPODIOPHYTA) DAXİL OLAN NÖVLƏRİN NAXÇIVAN MR-in BİTKİ ÖRTÜYÜNDƏ ROLU

S.H.TALIBOV, elmi işçi
Naxçıvan Bioresurslar İnstitutu

Ali sporlu bitkilərin ən qədim qruplarından birini təşkil edən qijkimilər şöbəsi nümayəndələri ərazi florasının əmələgəlməsi və formalaşmasını müəyyənləşdirmək baxımından çox maraqlı obyektlərdən biridir. Onlar birinci yarus bitki örtüyü olduğundan, həm də torpaq əmələgəlmə prosesində xüsusi rol oynayırlar. Ona görə də ali sporlu bitkilər olan qijkimilərin tədqiqi, bitki örtüyündəki rolu və mühafizəsi məsələsi aktual bir problemdir.

Naxçıvan MR-in qijkimiləri haqqında ilkin məlumatlarda ərazidə 4 fəsilə və 6 cinsə aid 7 növün yayıldığı qeyd olunur [1,4,5,6,7,10]. Sonrakı tədqiqatlarda Naxçıvan MR florasına T.H. Talibov və Ə.Ş. İbrahimov son təsnifatı uyğun olaraq [11] yeni fəsilə (*Adiantaceae* (C. Presl.) Ching.), cins (*Adiantum* L.) və 2 növ (*Adiantum capillus – veneris* L.; *Asplenium adiantum – nigrum* L.) əlavə etmişlər [2,3,8,]. Beləliklə, Naxçıvan MR-in flora biomüxtəlifliyində bu şöbə 5 fəsilə, 7 cins və 9 növlə təmsil olunurlar [9].

Qeyd etmək lazımdır ki, qijkimilər şöbəsinə aid olan növlər haqqında ayrı-ayrı tədqiqatçıların məlumatlarına tez-tez rast gəlməyimizə baxmayaraq, onların fitosenoloji xüsusiyyətləri, əmələ gətirdikləri bitki qruplaşmaları və ya fitosenozdakı rolu barədə məlumatlar çox azdır. Son üç ildə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Botanika kafedrası, AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutu, AMEA Botanika İnstitutu və Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun əməkdaşları ilə birgə apardığımız ekspedisiyalarda, qijkimilərin bir çox qruplaşmaları ilk dəfə olaraq bizim tərəfimizdən müəyyənləşdirilmişdir. Ekspedisiyalar əsasən Naxçıvan dağlıq və Naxçıvan yüksək dağlıq botaniki-coğrafi rayonlarını əhatə etmişdir. Tədqiqatların nəticələri göstərir ki, qijkimilərin hər biri bu və ya digər dərəcədə kiçik qruplaşmalar, təmiz cəngəlliklər, həmçinin digər bitki növləri ilə xüsusi assosiasiyalar yaradırlar. Bu sahədə erkək ayıdöşəyinin (*Dryopteris filix-mas*) fitosenozları xüsusilə qeyd edilməlidir.

Bu növ Muxtar Respublikanın meşə sahələrində və az miqdarda açıq qayalı-daşlı fitosenozlarda rast gəlinir. Culfa rayonunun Ərəfsə kəndi ərazisində yerləşən Ərəci dağının zirvəsində 3100m hündürlükdə, onun qayalar arasında kizik talalarla yayılması diqqəti cəlb edir. Qiymətli dərman bitkisi olan erkək ayıdöşəyinin kökümsovları effektiv qurdqovucu vasitədir. Onun təmiz sıx cəngəlliyyə Şahbuz rayonunun Batabat, Culfa rayonunun Xəzinədəre, Kola, Duman, Ordubad rayonunun Talalar, Palıdliq, Yuxarı Cəlil və Soyuqdağ ətrafındakı tozağacı meşəliyində rast gəlinir. Erkək ayıdöşəyi təmiz cəngəllik (*Dryopterietum*) əmələ gətirməklə yanaşı, meşə bitkiləri ilə də özünəməxsus qruplaşmalar yaradır. Belə qruplaşmalarda dominantlıq edən erkək ayıdöşəyi ot durumunun 70-80 %-ni təşkil edir və yaratdığı hündürötlüqün birinci yarusunu tutur.

Botaniki tərkibində meşə dişəvəri, çəməngülülçəsi, şirinyarpaq gəvən, adi daziotu və b. iştirak edir. Venera saçlı adiant (*Adiantum capillus-veneris* L.) ərazidə əmələ gətirdiyi Adiantetum təmiz cəngəlliyyə su bitkiləri ilə əmələ gətirdiyi *Adiantetum aqua-herbosum*, *Adiantetum-nasturtiosum*, *Adiantetum nutanti potamogetonosum*, *Adiantetum-heliocharosum* və digər bu kimi qruplaşmalar diqqəti cəlb edir. Belə xarakterik fitosenozlar Ordubad rayonunun Kotam-Kilit kəndləri arasında (Dəmir dağ), Xorxat dağ və Kotam kəndinin cənubunda, Araz sahilində subataqlıq bitkiliyində və suffizion mağarada yayılmışdır.

Qıjıkimilərin digər növləri də Naxçıvan adiantın Naxçıvan MR-in "Qırmızı dağlıq ekosistemində qayalı-daşlı sahələrdə, Kitab"ına daxil edilməsi məqsəduyğundur.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Əsgərov A.M. Naxçıvan MSSR-in qıjıkimiləri və cılpaqtoxumluları. Naxçıvan MSSR-in florası, bitki örtüyü və faydalı bitkiləri. Bakı, Elm, 1981, s. 48-59.
- 2.İbrahimov Ə.Ş., Talibov T.H. Naxçıvan MR florasına əlavələr. Beynəlxalq Simpozium materialları. "Naxçıvan MR-in təbii ehtiyatları, onlardan daha səmərəli istifadə yolları". NDU, 2000-ci il. Qeyrət, Naxçıvan, 2001, s. 68-72.
- 3.Talibov T.H. Naxçıvan MR-in flora biomüxtəlifliyi və onun nadir növlərinin qorunması. Elm, 2001, s. 21-24.
- 4.Аскеров А.М. Папоротники Кавказа. Элм, Баку, 2001, 244 с.
- 5.Гроссгейм А.А. Флора Кавказа. Изд. Аз. ФАН. 1939. т.1, с.5-43.
- 6.Конспект Флоры Кавказа. Отв. Ред. А.Л. Тахтаджян. Из-во Санкт-Петербургского Университета. 2003, с. 152-170.
- 7.Прилипко Л.И. Растительные отношения в Нахичеванской АССР. Изд. Аз. ФАН СССР, Баку, 1939. Т.VII, 196 с.
- 8.Талыбов Т.Г. О новом семействе Адiantажеае для флоры Нахичеванской АР (Азербайджан). Ботанический журнал. Санкт-Петербург. 2001, т. 86, №6, с. 171-172.
- 9.Талыбов Т.Г., Талыбов С.Т. Папоротники Нахчыванского АР, Азербайджана. XIII Международного Симпозиума "Нетрадиционное растениеводство. Эниология. Экология и здоровье". Симферополь, 2004, с. 86.
- 10.Флора Азербайджана. Ред. И.И. Карягин. Изд. АН Азерб. ССР. Баку, 1950, т. 1, с. 15-45.
- 11.Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). "Мир и семья-95", С.-Петербург. 1995, 992 с.

The role of the species concerning to the family of pteridophita in the Nakhchivan plant cover

According the final classifications there were added new family (*Adiantaceae* (C.Presl.) Ching.), genus (*Adiantum* L.) and 2 species (*Adiantum capillus – veneris* L.; *Asplenium adiantum – nigrum* L.) to the flora of Nakhchivan. At present the section of Pteridophita are represented with the 5 family, 7 genus and 9 species in the biodiversity of Nakhchivan. As a rarely and limited spread genus *Adiantum capillus – Venerisi* is proposed to add to the "Red Book" of Nakhchivan.

qaya yarıqlarında, qaya altlarında kiçik təmiz qruplaşmalarla yayılmışdır. Bu bitkilər çox vaxt başqa bitkilərin inkişaf edə bilmədiyi əlverişsiz yerlərdə bitir və sıx çimə oxşar yeraltı hissələri və məhv olmuş qalıqları ilə digər bitkilərin yayılmasına əlverişli şərait yaratmış olurlar. Culfa rayonunun İlanlıdağ, Paradaş, Cəracur və Ordubad rayonunun Gilançay, Biləv, Üstüpu və Çənnəb kəndləri yaxınlığındakı bozqırlarda İran xeylantesi digər firqan tipli bitkilərlə *Cheilanthes*, Ordubad rayonunun Tiviçay vadisində dağlıq bozqır bitkiliyində subdominant kimi *Asplenium trichomanosum* və *Cystopteris fragilosum* bitkilikləri mövcuddur.

Beləliklə, aparılan floristik və geobotaniki tədqiqatlar subut edir ki, Naxçıvan MR-in müasir bitki aləminin inkişafında və formalaşmasında qıjıkimilərin də öz rolu vardır. Bu qədim bitki növlərinin öyrənilməsi onların hələ məlum olmayan digər faydalı xüsusiyyətlərini də aydınlaşdırmağa imkan verəcəkdir.

Qıjıkimilərin bütün növləri qədim, xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bitkilər olduqlarından mühafizə edilməlidir, lakin nadir və məhdud ərazidə yayılan növ kimi Venera saçlı

